

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.32>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ Ф. ШМІТТЕРА: ВІД КРИЗИ ПОЛІАРХІЇ ДО ПОСТЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Емма Асоян

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
Навчально-науковий інститут управління, економіки та природокористування,
кафедра менеджменту та міжнародних економічних відносин
вул. Джона Маккейна, 33, 01042, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2664-5838>*

У статті представлені результати дослідження, присвяченого науковій рефлексії теоретичних напрацювань Ф. Шміттера – одного з піонерів у розробленні парадигми постліберальної демократії (новітньої моделі демократичного політичного порядку, яка може замінити ліберальний аналог). Системна реконструкція ключових наукових робіт ученого із заданої проблематики дозволяє відстежити еволюцію його наукових поглядів, з'ясувати принципові положення та методологічну основу. Обґрунтовано, що інтелектуальна траєкторія Ф. Шміттера рухається від детермінації причин та передумов появи постліберальної демократії (критика поліархії в сучасному соціально-політичному контексті) через розкриття трансформаційного змісту нового парадигмального підходу до системного аналізу природи та сутності постліберальної демократії. Ключовим для проаналізованих у процесі дослідження публікацій постає поняття «криза», яке поступово еволюціонує. Так, спочатку вона постає символом інституційної ерозії, потім розуміється як трансформаційний етап і, зрештою, знаменує симптоматику появи нової демократичної моделі. Ліберальна форма, на думку дослідника, не може вважатися фінальною фазою розвитку демократії, вона сформувалася в конкретному соціально-політичному контексті (індустріальна економіка, масові політичні партії та рухи, обмежений інформаційний простір, національна держава тощо), який нині виявляється нерелевантним. Демократичні інституції втрачають стабільну функціональність, а отже, не виконують свої звичні завдання. На зміну якісному представництву, інтеграції виборців, забезпечення політичної, економічної та соціальної стабільності, прозорості політики та процесів прийняття політичних рішень приходять сучасні аналоги, як-от медіатизація, фрагментація, популістські коливання та антикризове публічне управління. Головними складниками потенційно нової моделі демократії – постліберальної – будуть мережне громадянство, мініделібератії, підзвітні громадянам технократичні установи, позапартійні форми представництва. Влада в межах постліберальної демократії матиме поліцентричний характер. Провідними принципами постлібералізму будуть адаптивність, прозорість, експериментальність, підзвітність і багаторівнева координація.

Ключові слова: демократія, ліберальна демократія, постліберальна демократія, політичне рішення, влада, делібератія, мережне громадянство.

Постать науковця Ф. Шміттера є зразком системного та послідовного дослідника, який добре відчував тенденції різних етапів політичної історії людства і досліджував найактуальніші практично-орієнтовані проблеми. Здобувши якісну політологічну освіту в США та Швейцарії, з 1967 року він розпочав свою викладацьку кар'єру, яка тісно перепліталася з науково-дослідницькою роботою.

Ф. Шміттер є визнаним експертом у компаративній політології, його численні наукові публікації присвячені порівняльному аналізу політичних режимів у Латинській Америці, Східній Європі, процесів демократизації по всьому світу, перспектив транзиту від авторитаризму до демократії тощо. Однак у межах нашого наукового пошуку він насамперед цікавий своїми аналітичними напрацюваннями XXI століття, в яких розкривається системна візія кризи ліберальної демократії, чинників її ерозії та розробляється теоретичний фундамент для обґрунтування новітнього політичного явища та концепту постліберальної демократії. Примітно, що саме Ф. Шміттер є одним із перших авторів, який почав активно використовувати це поняття в науковому обігу, зокрема в публікації 2018 року – «Постліберальна демократія: нарис можливого майбутнього?».

У контексті нашого дослідження важливо проаналізувати еволюцію наукових поглядів Ф. Шміттера, щоб з'ясувати, які ідейні віхи були принциповими на його шляху до розроблення нового парадигмального виміру демократії, якою була логіка його наукового пошуку, на чому був зроблений аналітичний фокус видатного політолога. Для цього ми проаналізуємо кілька ключових наукових матеріалів Ф. Шміттера, які побачили світ упродовж останніх п'ятнадцяти років, запропонувавши їх комплексну рефлексію та конструктивний аналіз. Зокрема, такі наукові публікації пошуковця, як «Майбутнє «реально існуючої» демократії» (2011), «Криза та перехід, але не занепад» (2015) та «Постліберальна демократія: нарис можливого майбутнього?» (2018). Порядок згадування цих статей відображає послідовність і логіку нашого дослідження. Адже в першій публікації учений концентрується на детермінації причин та передумов появи постліберальної демократії, у другій – розкриває трансформаційний зміст нового парадигмального підходу, а в третій – найбільш системно аналізує природу і сутність постлібералізму.

«Майбутнє «реально існуючої» демократії» (2011) [1] – одна з перших робіт Ф. Шміттера, інспірована науковим інтересом до стану та якості сучасного ліберально-демократичного порядку, домінуючого у світовій практиці від моменту завершення Другої світової війни. Від самого початку автор наголошує на тому, що спроби сформулювати прогнози щодо розвитку і перспектив демократії надзвичайно ускладнені самою природою демократії, яка є динамічною та мінливою. І вся її історія, по суті, доводить цю внутрішню потребу в перманентному перетворенні. На думку Ф. Шміттера, теоретичні конструкти, які намагаються запропонувати нормативну візію демократії, суттєво різняться від тих, що функціонують на практиці демократичних режимів. З метою акцентувати цю відмінність учений запроваджує особливий термін – «реально існуючі» демократії.

У XX столітті найбільш точною моделлю демократії була поліархія Р. Даля, тому що вона майже ідеально «зчитувала» потреби та особливості епохи. Вона якісно узгоджувала елементи індустріального суспільства, органічно поєднуючи централізовану державу, масові політичні партії, а також – стабільні соціальні класи [2]. Однак із плином часу контекст змінився, поліархія втратила свою соціально-інституційну релевантність. Багаторівневість і фрагментарність – ось ключові ознаки сучасної демократії. Отже, поліархія не може синхронізуватися з технологічними змінами, мережною політикою, послабленими партійними системами тощо.

Реальна демократія, за Ф. Шміттером, наділена потужною гібридністю, що означає одночасне поєднання різнорідних владних центрів (від демократичних та судових до наднаціональних і корпоративних). Політичні рішення можуть прийматися різними центрами влади, причому відстеження їх ієрархічних взаємозв'язків видається складним завданням. Також розмивається політична відповідальність, складно відстежити, хто стоїть за конкретними політичними наслідками. Рамки старої моделі «затісні» для нової гнучкої та адаптивної демократії.

Політичне представництво, на думку ученого, переживає екзистенційну кризу. Вибори дедалі більше сприймаються як формальна процедура, виборці не вірять у те, що політичні партії представляють їхні інтереси та цілі, й усе частіше апелюють до ситуативних рухів та мікроучасті. Крім того, поліархіям як національним демократіям виразно бракує автономії, адже уряди вимушені враховувати політики та запити транснаціональних структур, як-от МВФ, ЄЦБ тощо.

Соціально-культурний вимір демократії також зазнає значущих видозмін. Так, пост-матеріальні цінності приходять на зміну класовим, політична участь громадян стає все більш епізодичною і все менш передбачуваною, колективні ідентичності розпадаються на індивідуальні (але їх сума не тотожна цілому), персоналізовані мережі набувають поширеності та популярності. У результаті всіх вищеописаних видозмін ідеали поліархії не можуть більше відігравати роль взірцевих орієнтирів для реально існуючих демократій. Вони радше стають пунктом відправлення, точкою сепарації.

Наголосимо, що в цій статті Ф. Шміттер не пропонує універсального рішення, проте розробляє кілька потенційних векторів змін. На думку політолога, пройшовши крізь «еволюційний шок», демократія переродиться в новій формі, відповідній актуальним умовам соціуму. Вона буде більш експериментальною в інституційному вимірі, більш мережною та технічно розвиненою й одночасно менш партійно- та національно орієнтованою. Аналізуючи цю глибинну трансформацію демократії, Ф. Шміттер готує підґрунтя для її авторської реконцептуалізації, з якою ми познайомимось пізніше в нашій статті.

Дослідник фіналізує свою статтю реалістично і водночас обнадійливо: «Реально існуючі» демократії можна реформувати та вдосконалювати відповідно до двох незмінних основних принципів: суверенної рівності громадян та політичної відповідальності правителів. Це траплялося кілька разів у минулому, і я не бачу підстав вважати, що це не може статися знову. Бо в цьому полягає справжній геній демократії – здатність переосмислювати себе для майбутнього, консенсусно використовуючи правила сьогодення. Що не означає, що це буде легко. Спроба переконати політиків, які перемогли завдяки одному набору правил, змінити ці правила ніколи не була легкою, хоча криза, яка загрожує погіршити становище всіх, може допомогти. І в нас цього вдосталь зараз» [1, с. 407].

Загалом, резюмуючи зміст цієї наукової праці Ф. Шміттера, можна зазначити, що її іманентна теоретична значущість (розширення меж теорії демократії, запровадження в науковий обіг нових понять, які дозволяють розкрити суть демократичних трансформацій, системна й аргументована критика поліархії, актуалізація інституційно-компаративної традиції). Безперечно, статті бракує емпіричної бази, але в есеїстській стилістиці вона сприймається абсолютно органічною.

Наступна фундаментальна для нашого дослідження публікація – «Криза та перехід, але не занепад» [3] побачила світ 2015 року. Вона є логічним продовженням ідей проаналізованої попередньо наукової роботи. Політолог починає з критики загальної «істерії» з приводу занепаду демократії. На думку вченого, те, що ми бачимо і сприймаємо як занепад, насправді є просто еволюційною трансформацією. Кризу не слід тлумачити як занепад, а дивитися ширше, як на етап у розвитку: «... демократія не перебуває в занепаді, а перебуває в кризі та в процесі переходу від одного типу до іншого, хоча зовсім незрозуміло, яким буде новий тип (або типи), і чи буде якийсь новий тип покращенням порівняно з існуючою практикою. Дійсно, саме ця невизначеність щодо правил гри є домінуючою характеристикою всіх перехідних ситуацій» [3, с. 35].

Учений поетапно доводить, що ліберальна демократія знаходиться у фазі інституційної та функціональної кризи, для чого розкриває вплив таких суттєвих чинників, як

глобалізація, асинхронність соціуму, інформаційно-технологічний прогрес тощо. Якщо говорити більш предметно: у результаті глобалізаційних процесів наднаціональні структури та ринки позбавляють національні демократії автономії; політичні, економічні та інформаційні виміри втрачають синхронність і зв'язок; цифрові комунікаційні рішення (платформи, мережі) нівелюють значення деліберативного процесу.

Ліберальна демократія, на думку дослідника, не може вважатися фінальною фазою, вона сформувалася в конкретному соціально-політичному контексті (індустріальна економіка, масові політичні партії та рухи, обмежений інформаційний простір, національна держава тощо), який сьогодні виявляється нерелевантним. Це не є добре, і не є погано, це факт дійсності, який варто прийняти і рухатися з цим усвідомленням уперед. Таким чином, «кінець історії», пророкований Ф. Фукуямою [4], не відбувся, а триває чергова трансформація політичного порядку.

Демократичні інституції втрачають стабільну функціональність, а отже, не виконують свої звичні завдання. На зміну якісному представництву, інтеграції виборців, забезпечення політичної, економічної та соціальної стабільності, прозорості політики та процесів прийняття політичних рішень приходять сучасні аналоги, як-от медіатизація, фрагментація, популістські коливання та антикризове публічне управління.

Ліберальна бюрократична система виявилася негнучкою та безініціативною, вона залякла у вертикальному модусі та помірних швидкостях, тож не змогла адаптуватися до горизонтальної мережної взаємодії, швидкої мобільності й мобілізації, цифрової реальності та зневіри громадян по відношенню до політичних еліт.

Критичний погляд на вищепроаналізовану наукову роботу дозволяє нам зробити неупереджені висновки щодо її позитивних та негативних аспектів. Так, тексту наукової публікації властива концептуальна ясність і точність діагностики. Ліберальна демократія позбавляється статусу нормативності, натомість чітко окреслюються чинники, які впливають на цей процес. Автор закладає підґрунтя для майбутньої зміни парадигми.

«Постліберальна демократія: нарис можливого майбутнього?» [5] – стаття Ф. Шміттера, яка вийшла друком у 2018 році. У ній дослідник уперше вживає поняття постліберальної демократії і пропонує потенційний проєкт нового політичного порядку. Загалом, у цьому науковому матеріалі учений лишається відданим своїм ключовим ідеям, розвиненим у попередніх статтях та поглиблює їх. При цьому він наголошує, що його модель – це лише нарис потенційного сценарію, а не беззаперечна парадигма.

Ліберальна демократична традиція стояла на своїх стовпах, зокрема, міцних правових структурах, національній державі, масових політичних партіях, регульованій ринковій системі тощо. Нині ж баланс між цими елементами порушено внаслідок інформаційно-технологічних, економічних та соціальних змін. Учений констатує, що соціум став постліберальним, тоді як держава лишилася ліберальною. Вона переживає складну дисфункціональність, яка проявляється в тому, що партії перестали належним чином репрезентувати інтереси своїх виборців, суди в процесі ухвалення рішень почасти виходять за межі демократичних процедур, автономність національних держав підривається глобальними інституціями, у медіасфері замість партійної представленості – персоналізовані бренди політиків. У межах ліберальної традиції свобода як базовий принцип реалізовувалася, поза іншим, через політичну участь (вибори), і політика розроблялася через органи представництва. Сьогодні така схема не є робочою, її, радше за все, замінить постліберальний підхід.

У чому ж суть останнього? Ф. Шміттер пише: «Визначальний принцип постлібералізму зберіг би критерії легітимності та функціональності, але наголошував би на позитивному значенні «колективної свободи» або бажаності зобов'язань, обмежень та правил,

необхідних для досягнення позитивних цілей («суспільних благ») для державного устрою, обраного відповідно до законної згоди громадян. Демократія змінилася б з форми правління, призначеної для захисту громадян (а іноді й мешканців) від тиранії, на таку, в якій вони були б зобов'язані сприяти використанню державної влади для досягнення цілей, які (можливо, лише зрештою) принесуть їм колективну користь» [5, с. 19].

Які компоненти можуть сформувати нову демократію постліберального зразку? На думку Ф. Шміттера, це будуть мережне громадянство, мініделібератії, підзвітні громадянам технократичні установи, позапартійні форми представництва. Влада в межах постліберальної демократії матиме поліцентричний характер. Провідними принципами постлібералізму будуть адаптивність, прозорість, експериментальність, підзвітність і багаторівнева координація.

Червоною ниткою крізь весь текст статті прослідковується посыл автора: його постліберальна демократія – це нарис майбутнього, а не його стовідсоткове передбачення. «Не всі ці запропоновані реформи у сфері громадянства, представництва та управління є однаково «постліберальними» за натхненням або ймовірним впливом. Вони можуть навіть бути несумісними одна з одною. Найкраще, на що можна сподіватися в нашу «постреволюційну» епоху, – це поступові та фрагментарні експерименти, ймовірно, починаючи на місцевому рівні, які, у разі успіху, згодом можуть бути «масштабовані» до національних або навіть наднаціональних режимів. Це може перетворити розпливчастий спектр постліберальної демократії на щось більш схоже на надійні альтернативи» [5, с. 40], резюмує Ф. Шміттер.

Підсумовуючи зміст і значущість цієї наукової статті, можемо підкреслити, що саме в ній Ф. Шміттер уперше користується концептом «постліберальна демократія», системно і методично доводить обмеженість ліберального політичного порядку, його застарілість і невідповідність ознакам сучасної громадськості та соціально-економічного розвитку, пропонує авторську візію потенційної майбутньої моделі політичної системи, визначає характеристики постліберальної демократії (поліцентричність, гібридність, багаторівневність), демонструє логічний зв'язок із власними попередніми науковими публікаціями і послідовну ідейну еволюцію.

Якщо порівняти всі три проаналізовані статті, можна помітити, що в першій було поставлено діагноз ліберальній демократії як застарілому політичному порядку, у другій статті подається комплексна ревізія причин та чинників кризи демократії, у третій – пропонується авторська прогностична модель. Ключове для всіх трьох публікацій поняття «криза» поступово еволюціонує. Так, спочатку вона постає символом інституційної ерозії, потім – розуміється як трансформаційний етап і, зрештою, знаменує симптоматику появи нової демократичної моделі.

Отже, ці статті являють собою зв'язну теоретичну трилогію, в якій перший «том» доводить неадекватність ліберальної демократії для сучасного соціально-політичного контексту, другий – тлумачить актуальну кризу як перехід, а третій – визначає рамки нової парадигми – постліберальності. Таким чином, проаналізовані наукові розробки Ф. Шміттера сприймаються як одна з найбільш послідовних інтелектуальних траєкторій у сучасній політичній науці.

Список використаної літератури

1. Schmitter P. The future of «Real-Existing» Democracy. *Society and Economy*. 2011. № 33(2). P. 399–428.
2. Dahl R. *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven. 1971. 257 p.
3. Schmitter P. Crisis and Transition, But Not Decline. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26, Issue 1. P. 32–44.
4. Fukuyama F. The End of History? *The National Interest*. 1989. № 16. P. 3–18.
5. Schmitter P. «Post-Liberal» Democracy: a Sketch of the Possible Future? *Istituto Universitario Europeo*. 2018. P. 1–43.

**THE EVOLUTION OF P. SCHMITTER'S VIEWS:
FROM THE CRISIS OF POLYARCHY TO POST-LIBERAL DEMOCRACY****Emma Asoian**

*V. I. Vernadsky Taurida National University,
Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Environmental Management,
Department of Management and International Economic Relations
John McCain St., 33, 01042, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2664-5838>*

The article presents the results of a study devoted to the scientific reflection of the theoretical developments of P. Schmitter, one of the pioneers in the development of the paradigm of postliberal democracy (the latest model of a democratic political order that can replace the liberal analogue). The systematic reconstruction of the scientist's key scientific works on the given issue allows us to trace the evolution of his scientific views, to clarify the fundamental provisions and methodological basis. It is substantiated that P. Schmitter's intellectual trajectory moves from the determination of the causes and prerequisites for the emergence of postliberal democracy (criticism of polyarchy in the modern socio-political context) through the disclosure of the transformational content of the new paradigmatic approach to the systemic analysis of the nature and essence of postliberal democracy. The key concept for the publications analyzed in the process of the study is the concept of "crisis", which is gradually evolving. Thus, at first it becomes a symbol of institutional erosion, then – it is understood as a transformational stage, and finally – it marks the symptoms of the emergence of a new democratic model. The liberal form, according to the researcher, cannot be considered the final phase of the development of democracy, it was formed in a specific socio-political context (industrial economy, mass political parties and movements, limited information space, national state, etc.), which today turns out to be irrelevant. Democratic institutions lose stable functionality, therefore, do not fulfill their usual tasks. High-quality representation, integration of voters, ensuring political, economic and social stability, transparency of policies and political decision-making processes are replaced by modern analogues, such as mediatization, fragmentation, populist fluctuations and anti-crisis public management. The main components of a potentially new model of democracy – postliberal – will be network citizenship, mini-deliberations, technocratic institutions accountable to citizens, non-partisan forms of representation. Power within postliberal democracy will be polycentric. The guiding principles of postliberalism will be adaptability, transparency, experimentation, accountability, and multilevel coordination.

Key words: democracy, liberal democracy, postliberal democracy, political decision, power, deliberation, network citizenship.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025